

SBOHEM
Řeč nad hrobem Emmanuela Lévinase
27. prosince 1995¹

Jacques Derrida

Už dlouho, dlouho jsem se vždycky bál, že se budu muset rozloučit s Emmanuelem Lévinasem, říci mu sbohem. Věděl jsem, že až k tomu dojde, bude se mi třást hlas. Až na mne dojde, abych mu zde před ním, tak blízko, řekl nahlas své sbohem: to slovo „s Bohem“, jež jsem vlastně od něho dostal, které mne naučil myslet a vyslovovat jinak. V promyšlení toho, co napsal Emmanuel Lévinas o slově „sbohem“ a co hned připomenu, doufám najít jakési povzbuzení, abych se zde ujal slova. Rád bych to učinil v nahých slovech, tak dětských a bezbranných, jako je má bolest.

Ke komu se v takové chvíli obracíme? A jakým jménem se k tomu chceme cítit oprávněni? Ti, kdo takto vystupují k veřejné řeči a přerušují živý šepot, skrytou a důvěrnou výměnu, jež nás vždycky uvnitř spojuje s mrtvým přítelem nebo učitelem, ti, kdo se takto ujímají slova na hřbitově, se nakonec často obracejí přímo a rovnou k tomu, o němž se říká, že už není, že už nežije, že už tu není, že už neodpoví. Se slzami v hlase někdy tykají druhému, který zachovává mlčení, oslovují ho bez oklik a prostřednictví, mluví k němu, někdy ho pozdravují a svěřují se mu.

To není nutně jen konvenční nezbytnost, není to vždycky jen řečnický prostředek smuteční promluvy. Je to spíš proto, abychom překročili řeč, tam, kde nám slova chybí, a protože každý jazyk, který by se vracel k sobě, k nám, připadá neslušný, jako reflexivní rozprava, jež by se vracela k poraněnému společenství, k jeho útěše a k jeho smutku, k tomu, co označujeme nejasným a hrozným výrazem „truchlení“. Takové řeči, zaměřované sebou samou, by v takovém návratu hrozilo, že se odvrátí od toho, co je zde naším zákonem – co je zákon jako přímost: mluvit zpříma, obracet se přímo k druhému a mluvit pro

¹ Převzato z *Libération*, čtvrtek 28. 12. 1995, str. 4. Přeložil Jan Sokol.

toho, koho milujeme a obdivujeme, dříve než začneme mluvit o něm. Říci své sbohem jemu, Emmanuelovi, a ne jen připomínat, co nás o jistém Sbohem předtím naučil.

Také slovo „přímost“ jsem začal slyšet jinak a učit se mu, když přicházelo od Emmanuela Lévinase. Ze všech těch míst, kde říká přímost, mám na mysli především jednu z jeho *Čtyř přednášek o talmudu*, neboť přímostí se tam nazývá to, co – jak říká – „je silnější než smrt“. Dávejme si však pozor, abychom ve všem, o čem se říká, že je silnější než smrt, nehledali útočiště či alibi, anebo dokonce útěchu.

Když v *Textu traktátu Šabat* vymezuje přímost, říká Emmanuel Lévinas o svědomí, že je to „naléhavost jistého určení, jež vede k druhému, nikoli věčný návrat k sobě“. A jinde: „Nevinnost bez naivity, přímost bez pošetilosti, přímost absolutní, jež je zároveň absolutní kritikou sebe, čtená v očích toho, kdo je cílem této přímosti a jehož pohled mne staví do otázky. Pohyb k druhému, který se nevrací ke svému východisku, jako se tam vrací rozptýlení, neschopné transcendence. Pohyb překračující starost a silnější nežli smrt. Přímost, která se nazývá *temimút*, podstata Jákobova.“

Totéž rozjímání rozehrává, jako pokaždé, ale jako pokaždé jedinečně, všechna velká témata, k nimž nás myšlení Emmanuela Lévinase probudilo. Především téma odpovědnosti, jenže odpovědnosti „bezmezná“, překračující a předcházející moji svobodu jako „nepodmíněné ano“, říká tento text, „ano starší než je naivní spontánnost“, ano, jež je ve shodě s touto přímostí jako „původní věrnost vůči neodolatelné smlouvě“.

Poslední slova této přednášky se sice vrací k smrti, ale právě proto, aby jí nenechala poslední slovo, a ani první. Připomínají jeden stálý motiv toho, co bylo jistě nesmírným a neustálým rozjímáním o smrti, jenže v opačném směru, než v jakém se ubírala filosofická tradice od Platóna k Heideggerovi. Na jiném místě, než začne mluvit o tom, čím má být s-Bohem, mluví o „krajní přímosti tváře bližního“ jako „přímosti vystavené smrti, bezbranné“. (...)

„Neznámý“ je slovo, jež si zvolil Maurice Blanchot do titulu eseje *Poznání neznámého*, věnovaného tomu, kdo byl od jejich prvního setkání ve Štrasburku v r. 1923 jeho přítelem, samotným přátelstvím přítele. Pro mnohé z nás a určitě pro mne byla absolutní věrnost, příkladné přátelství myšlení, přátelství mezi Mauricem Blanchotem a Emmanuelem Lévinasem darem, milostí. Zůstává tu jako požehnání té doby a z nejednoho důvodu jako příležitost, za niž děkují také ti, kterým se dostalo té výsady být přáteli jednoho i druhého. Abychom

ještě dnes a právě zde zaslechli, jak mluvil Blanchot o Lévinasovi a s Lévinasem, jako se to v jejich společnosti jednoho dne roku 1968 poštěstilo mně, ocituji několik řádek. Když pojmenoval to, co nás na druhém uchvacuje, a promluvil o jakémisi „únosu“ (slovo, jež Lévinas často používá o smrti), Blanchot říká:

„Ale není třeba nad filosofií zoufat. Zdá se mi, že v knize Emmanuela Lévinase [Totalita a nekonečno] promluvila filosofie tak vážně jako v naší době dosud nikdy a že náležitě zpochybnila naše způsoby myšlení až po lacinou úctu k ontologii. Tato kniha nás zve, abychom přijali odpovědnost za to, čím filosofie bytostně jest, právě tím, že přijmeme myšlenku Druhého, to jest vztah k druhému, v celém jejím lesku a nekonečné náročnosti, jež jsou jí vlastní. Je to jako nový začátek filosofie a jako skok, k němuž je vyzývána ona i my sami. [...]“

Pokaždé, když čtu a pročítám znovu Emmanuela Lévinase, přemáhá mne vděčnost a obdiv. Jsem oslněn onou nutností, jež nenutí, ale jako velmi jemná síla zavazuje. Nezavazuje, abychom jinak zakřivili prostor myšlení v jeho úctě vůči druhému, nýbrž abychom se poddali jinému heteronomnímu zakřivení, jež nás odkazuje ke zcela jinému (to jest ke spravedlnosti, jak říká někde v mocné a ohromující zkratce: vztah k druhému, to jest spravedlnost), podle zákona, který nás tedy vyzývá, abychom se poddali jiné nekonečné přednosti zcela jiného. Přišla jistě – stejně jako tato výzva – jemně, ale nevratně narušovat ty nejsilnější a nejlépe zabezpečené myšlenky konce našeho tisíciletí, počínaje myšlenkami Husserlovými a Heideggerovými, které ostatně Lévinas do Francie uvedl před více než pětadesáti lety!

Neboť tato země, jejíž pohostinnost miloval (a *Totalita a nekonečno* ukazuje nejenom, že „podstatou jazyka je dobrota“, ale také, že „podstatou jazyka je přátelství a pohostinnost“), tato pohostinná Francie mu vděčí vedle tolika jiných věcí a tolika jiného vyzarování přinejmenším za dvě průlomové události myšlení. Za dva zahajovací akty, jejichž význam není dnes snadné změřit – tak se vtělily do samého živlu naší filosofické kultury, když napřed proměnily její krajinu.

Bylo to předně, řečeno jen v spěchu, první otevření husserlovské fenomenologie, která díky jeho překladům a interpretujícím čtením zavlažila a zúrodnila tolik francouzských filosofických proudů. Potom, a vlastně zároveň, i otevření myšlení Heideggerova, jež nemá menší váhu v genealogii tolika francouzských filosofů, profesorů i studentů. Husserl i Heidegger zároveň, a od třicátých let.

Chtěl jsem si včera večer znovu přečíst pár stránek této úžasné knihy [*Théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*], jež byla pro mne a pro mnohé přede mnou prvním a nejlepším průvodcem. Vyjímám z ní věty, které dovolují změřit délku cesty, již nám pomohl překonat. V roce 1930 napsal třiaadvacetiletý muž v předmluvě, kterou jsem si četl s úsměvem, úsměvem pro něho: „Skutečnost, že ve Francii není ještě fenomenologie běžně známou naukou, napsání této knihy silně ztěžovala.“ Jinde, když mluví o „originální a silné filosofii pana M. Heideggera, jehož vliv je na této knize patrný“, připomíná táž kniha, že „problém, který si zde transcendentální ontologie klade, se zaměřuje k problému ontologie v tom velmi zvláštním smyslu, jaký Heidegger tomuto pojmu dává“.

Druhá událost, druhý filosofický ořes, řekl bych šťastné trauma, za něž mu vděčíme (v tom smyslu slova *trauma*, který rád připomínal jako „trauma jiného“, pocházející od druhého), tkví v tom, že z hluboké četby a interpretace jmenovaných myslitelů, ale i dalších filosofů – Descarta, Kanta, Kierkegaarda – a spisovatelů – Dostojevského, Kafky, Prousta a jiných – pomalu přesouval osu, dráhu či sám řád fenomenologie a ontologie, jež od roku 1930 do Francie uváděl. Svým slovem, šffným publikacemi, vyučováním i přednáškami (na *École normale israélite orientale*, na *Collège philosophique*, na univerzitách v Poitiers, v Nanterre, na Sorboně), ji totiž Emmanuel Lévinas pomalu podřizoval nepoddajnému a prostému nároku.

Tak podruhé pohnul krajinou myšlení, onou krajinou bez krajiny. Učinil to důstojně, bez polemik, zároveň zevnitř a věrně, i z veliké vzdálenosti, s osvědčením z úplně jiného místa. A věřím, že to, co se tu stalo za této druhé plavby, v této druhé fázi, jež vedla daleko výš než ta první, je jemná, ale nevratná mutace, jedna z těch mocných, velmi zvláštních a velice vzácných provokací, které v dějinách už víc než dva tisíce let nesmazatelně poznamenávají prostor i tělo toho, co je – více méně, rozhodně však něčím jiným než jenom – dialogem mezi myšlením židovským a jeho druhými, to jest mezi filosofií řeckého původu a ostatními abrahamovskými monoteismy. Tuto mutaci způsobil on, Emmanuel Lévinas, který si tuto nesmírnou odpovědnost uvědomoval, myslím, zároveň jasně, s důvěrou, s klidem a skromností – jako prorok.

To, co se tu nepochybně stalo, jeho přičiněním a díky němu, jsme mohli nejen přijmout jako živí za jeho života, jako odpovědnost, již živý svěčuje živému, ale mohli jsme ji navíc od něho přijmout jako lehký a nevinný dluh. O svém bádání o smrti a o tom, zač toto bádání

vděčilo Heideggerovi právě v okamžiku, kdy se s ním rozcházelo, Lévinas napsal: „Odlíší se tedy od myšlení Heideggerova, a to navzdory tomu, jak veliký je dluh každého soudobého badatele vůči Heideggerovi – dluh, kterým je mu často zavázán jen nerad.“

Příležitost našeho dluhu vůči Lévinasovi spočívá v tom, že jej můžeme my sami převzít a potvrdit, díky němu rádi, v radostné nevinosti obdivu. Tento obdiv patří do řádu toho nepodmíněného ano, o němž jsem před chvílí mluvil, a odpovídá mu: „Ano“. Litujeme, lituji toho, že jsem mu to dostatečně neřekl. Že jsem to zřetelně neukázal v průběhu těch třiceti let, kdy jsme si mlčením, v příliš krátkých nebo zase diskrétních rozhovorech, v příliš nepřímých a zdrženlivých spisech často navzájem posílali něco, co bych nenazval otázkami ani odpověďmi, ale snad zase jeho slovem „otázkou, prosbou“, otázkou-prosbou, o níž řekl, že je tu ještě dřív než dialog. Tato otázka-prosba, jež mne obracela k němu, se možná už podílela na té zkušenosti „s-Bohem“, o které jsem hovořil úvodem. Pozdrav s-Bohem neznámá konec. „S-Bohem není finalita“, říká v odmítnutí alternativy „bytí a nicoty“, jež podle něho „není ta poslední“. S-Bohem pozdravuje jiného na druhý břeh za bytím, do „toho, co mimo bytí znamená slovo sláva“. „S-Bohem, to není proces bytí: ve výzvě jsem odkazován k jinému člověku, díky němuž má tato výzva smysl, k bližnímu, o něhož se mám strachovat.“

Ale řekl jsem, že nechci jen připomínat, co nám o s-Bohem světil. Chci říci sbohem jemu, oslovit ho jeho jménem, zavolat jeho jméno tak, jak se jmenuje ve chvíli, kdy neodpovídá také proto, že odpovídá v nás, v hloubi našeho srdce, v nás, ale před námi, v nás před námi, kde na nás volá, kde nám připomíná: „s-Bohem“.

Sbohem, Emmanueli.